

Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Dengesi Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği

Sinem YAPAR SAÇIK*
Gökhan AKAR**
Zeliha GÜLMEZ***

ÖZ

Turizm, ülke ekonomileri üzerinde sahip olduğu doğrudan ve dolaylı etkileri nedeniyle dünyada önemli bir sektör olarak kabul edilmektedir. Ülkelere döviz girdisi sağlayarak ödemeler bilançosundaki cari işlemler dengesinin sağlanmasında da önemli rol oynamaktadır. Turizm, hizmet sektörü niteliği taşıdığı için emek yoğunudur. Bu nedenle istihdamı artırarak işsizliğin azalmasında etkili olması beklenmektedir. Sektörün gelişimi, istihdamı arttırmasının yanında ekonomide üretim ve tüketim artışını da sağlamaktadır. Uluslararası kültürel ve sosyal etkilere de sahip olması nedeniyle ülkeler arası iletişimi sağlayarak ülkelerin dış dünyaya tanıtılmasına katkı sağlamaktadır. Gelişimi sürekli ilerleme sağlayan turizm sektörü ülkelere sağladığı ekonomik katkılar nedeniyle pek çok ülke tarafından giderek daha da önemli bir sektör haline gelmektedir. Sektör daha önceleri basit bir iktisadi faaliyet olarak görüldüğü için Türkiye'deki gelişimi de 1940'lı yıllarından sonra başlamıştır. Gelişmekte olan birçok ülke gibi Türkiye'de de turizm sektörünün gelişmesi ekonomik büyüme hedeflerinin gerçekleşmesi açısından önemli bir rol oynamaktadır. Bulunduğu coğrafya itibarıyla önemli turistik alanlara sahip olan Türkiye'de özellikle 1980'li yılların sonrasında turizmde çok önemli gelişmeler yaşanmış, sektörün çeşitli düzenlemelerle gelişimi ve korunması sağlanmaya başlanmıştır. Alınan koruma tedbirleri, turizmi teşvik için çıkarılan düzenlemeler, tanınan istisna ve ayrıcalıklarla gelişimi sağlanan turizm sektörünün ekonomik durgunluk ve darboğaz dönemlerinde ekonomiye sağladığı katkılar da açıkça görülmüştür. Bu bağlamda Türkiye'de turizm gelirleri ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişkinin analiz edilmesi sektörün gelişimine yönelik politika önermek için önem arz etmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye'de 2003-2018 döneminde turizm gelirlerinin cari işlemler dengesi üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Bu amaç doğrultusunda Türkiye'de turizm geliri ile cari işlemler dengesi arasındaki nedensellik ilişkisini incelemeye önce kullanılan değişkenlere ait serilere Genişletilmiş Dickey-Fuller ve Phillips-Perron birim kök testi yapılmıştır. Çalışmada 2003:1-2018:4 dönemi çeyrek yıllık verileri kullanılmıştır. Turizm geliri ile cari işlemler dengesi arasındaki nedensellik ilişkisi VAR Granger Nedensellik testi kullanılarak yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre değişkenler arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Bu sonucu VAR modeli yardımıyla yapılan Etki-Tepki ve Varyans Ayrıştırma Analizlerinden elde edilen bulgular desteklemektedir.

Anahtar Kelimeler: Cari İşlemler Dengesi, Turizm Gelirleri, Ödemeler Bilançosu.

Effect of Tourism Revenues on Current Account Balance: The Case of Turkey

ABSTRACT

Owing to its direct and indirect effects on national economies, tourism is accepted as an important sector in the world. By providing foreign currency input to countries plays an important role in maintaining the current account balance in the balance of payments. Tourism is a labor-intensive sector as it is a service sector. Therefore, it is expected to be effective in decreasing unemployment by increasing employment. The development of the sector not only increases employment but also increases production and consumption in the economy. As it has international cultural and social effects, it contributes to the promotion of countries to the outside world by providing communication between countries. The tourism sector, whose development is continuously progressing, is becoming an increasingly important sector by many countries due to the economic contributions it provides to countries. As previously seen simply as a sector of economic activity, the development in Turkey began after the 1940s. The development of the tourism sector plays significant role in the realization of economic growth in Turkey too, like other many developing countries. In Turkey, which has important tourist areas as geography in particular experienced very significant development in tourism after the 1980s, development and protection of the sector has started to be ensured by various

*Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, orcid no: 0000-0001-8716-3328, sysacik@kmu.edu.tr

**Dr. Öğr. Üyesi- Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, orcid no: 0000-0001-8401-4052, gakar@kmu.edu.tr

***Doktora Öğrencisi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, orcid no:0000-0002-7650-4761, zeliha gulmez09@gmail.com

Makalenin Gönderim Tarihi: 15.08.2019; Makalenin Kabul Tarihi: 14.10.2019

regulations. The contribution of the tourism sector, which was developed with the protection measures, the regulations issued for the promotion of tourism, the exceptions and privileges granted to the economy during economic recession periods, was also clearly seen. In this context, the relationship between tourism income and the current account balance is important to propose policies for the development of the sector.

In this study, the effect of tourism revenues on current account balance in Turkey during the period 2003-2018 was analyzed. For this purpose, before examining the causality relationship between tourism income and current account balance, Augmented Dickey Fuller and Phillips Perron unit root tests were applied to the series of variables used. 2003:1-2018:4 quarterly data is evaluated. The causality relationship between tourism income and current account balance was constructed by performing VAR Granger Causality test. According to the results, a two-way causality relationship was found between the variables. This result is supported by the findings obtained from Impulse-Response Analysis and Variance Decomposition Analysis conducted with the Var model.

Keywords: Current Account Balance, Tourism Revenues, Balance of Payments.

1. Giriş

Küreselleşme ile birlikte turizm, bir ülke için ekonomik büyümenin dinamik faktörlerinden biri olan potansiyeli yüksek bir sektör olarak kabul edilmektedir. Turizm, ekonomik büyüme üzerinde beklenen pozitif katkısı ve döviz kazandırıcı etkisiyle cari açığın azaltılmasında önemli bir kaynak olarak görülmektedir. Ayrıca uluslararası ekonomik, politik ve kültürel bağların geliştirilmesi için ülkeler arasında geçerliliği yüksek bir rol kazanmıştır. Bununla birlikte turizm, üretim için gerekli olan ithalatın yapılabilmesi için kullanılabilir döviz girişi sağlayarak ülke döviz dar boğazının azaltılması ve sermaye oluşumunu arttırmakta ve böylece ekonomide canlanma meydana getirmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin çoğu, uluslararası pazarda düşük rekabet gücüne sahip olduklarından, düşük ihracat ve yüksek ithalat bağımlılığı yaşamakta ve dolayısıyla cari işlemler hesabında kronik açıklarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Turizm sektörü bu olumsuz durumun kısmen telafi edilmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Malik, vd.,2010: 22).

Bir ekonomide yerleşik olan kişilerin belirli bir süre boyunca başka ekonomilerde yerleşik kişilerle yaptığı iktisadi işlemler ülkelerin ödemeler bilançosuna kaydedilmektedir. Ödemeler bilançosu cari işlemler hesabı, sermaye hesabı, finans hesabı, net hata ve noksan, rezerv varlıklardan oluşmaktadır. Ödemeler dengesi işlemleri açısından turizm geliri ve dış ticaret hesabı gelirleri, bilançonun birinci ana hesabı olan cari işlemler hesabı içerisinde yer almaktadır. Turizm geliri yüksek ülkeler için turizm sektöründen elde edilen döviz girişleri ise cari işlemler dengesinin sağlanması açısından çok önemlidir (Özcan ve Yorgancılar, 2016: 38). Cari işlemler hesabı, ekonomik büyümeyi etkileyen, belirli bir dönemde bir ülkede üretilen nihai mal ve hizmetlerin miktarındaki artışı temsil eden makroekonomik değişkenlerden biri olarak görülmektedir. Bu nedenle cari işlemler dengesi, bir ülke ekonomisinin sürdürülebilirliğini etkileyen en önemli faktörlerden biri olmaktadır (Alp ve Genç, 2015: 449).

Ödemeler bilançosuna etkileri açısından ihracat, sigorta gelirleri, yabancı turistlerin bozdurdukları dövizler, navlun gelirleri, hizmet gelirleri ve dış yatırımlardan gelen dövizler gelir getiricidir. İthalat, sigorta ve navlun giderleri, dış seyahat harcamaları, dış borç faiz ödemeleri ve yabancı sermaye kuruluşlarının kazançlarının transferi ise döviz çıkışına neden olmaktadır (Karluk, 2009:590).

Turizm gelirleri makroekonomik değişkenler üzerinde de etkili olabilmektedir (Kanca, 2015: 2). Turizm sektörü emek yoğun bir sektör olduğu için üretimde meydana gelen bir artış, doğrudan istihdamda bir artışa neden olmaktadır. Bu durum işsizliğin azaltılması için ülkelere önemli bir ekonomik avantaj sağlamaktadır (Eugenio-Martin vd., 2004: 2). Ayrıca turizm sektörü, gelişmekte olan birçok ülkede önemli ihracat sektörlerinden biri haline gelmiştir. Sadece döviz gelirini arttırmakla kalmayıp aynı zamanda üretim için gerekli olan yatırımların oluşmasında kaynak sağlamaktadır. Turizm sektörünün gelişiminin artması ekonomik büyüme için itici güç olmaktadır. Bu nedenle, turizm sektörünün gelişmesi özellikle gelişmekte olan ülkeler için önemli bir hedef haline gelmektedir (Samimi vd., 2011: 28).

Bu çalışmanın amacı Türkiye'de turizm gelirlerinin cari işlemler dengesi üzerindeki etkisini analiz etmektir. Bu amaç doğrultusunda çalışma üç bölümden meydana gelmektedir. Çalışmanın birinci bölümünde turizm sektörünün ülke ekonomileri için önemi ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişki üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde veri ve yöntem hakkında bilgi verilerek konu ile ilgili ampirik çalışmalara yer verilmiştir. Son bölümde de ampirik sonuçlara ve değerlendirmeye yer verilmiştir.

2. Turizm ve Cari İşlemler Dengesi

Turizm, döviz girdisini arttıran ve istihdam sağlayan nitelikleriyle ülke ekonomilerine katkıda bulunmaktadır. Ayrıca uluslararası kültürel ve toplumsal iletişimi sağlayan ve birleştirici etkisiyle de dünya barışının korunmasında büyük bir katkısı olan sektördür. Türkiye ekonomisinin temel dinamiklerinden birisi olan turizm, dış ticaret açığına, enflasyona ve işsizliğe çözüm üretmek isteyen ülkelerin de önem verdikleri bir sektör olarak görülmektedir (Hepaktan ve Çınar, 2010: 139). Klasik turistik faaliyet olarak adlandırılan konaklama, planlama, gezi organizasyonu gibi faaliyetlerin yanında, ulaşım ve inşaat sektörlerinin faaliyetlerini de etkileyen turizm sektörü, bu yapısı ile diğer sektörlerin de gelişiminde itici güç olmaktadır (Dilber, 2007:205). Ayrıca turizm sektörü sayesinde elde edilen döviz girişi, ülkelerin yabancı sermaye bağımlılığını azaltmaları açısından bir fırsat sağlamaktadır (Beyaz ve Karabacak, 2018: 58).

Turizm sektörü doğrudan ya da dolaylı olarak çok fazla sayıda sektörle etkileşim içindedir. Bu yüzden Türkiye ekonomisi üzerindeki etkisi çok fazladır. Turizmin ödemeler bilançosu üzerindeki etkileri döviz girdisi sağlamanın yanında turizm hizmet kapasitesinin artması ile birlikte iş alanları oluşturup istihdam yaratmasıdır. Turizm emek yoğun üretime dayalı bir sektör olduğu için istihdam olanakları yaratmaktadır (Kızılgöl ve Erbaykal: 2008).

Türkiye’de turizm sektörü özellikle 1980 yılından sonra çok büyük bir ilerleme kaydederek, ülke kalkınmasında lokomotif görevi üstlenmiştir. 24 Ocak 1980 ekonomik kararları ile birlikte, ithal ikameci politika anlayışı bırakılarak, ihracata yönelik sanayileşme modeli benimsenmiştir. Bu sayede Türkiye’de serbest piyasa ekonomisinin temel ilkesi olarak kabul edilen ihracat odaklı sanayileşmenin gerçekleştirilmesinde turizm sektörü etkili ve verimli bir araç olarak görülmüştür. Turizmin, Türkiye ekonomisi içindeki payının artmasının en önemli sebebi, 1982 yılında çıkarılan 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu ile sektöre sağlanan yatırım teşvikleri ve mali desteklerdir (Hepaktan ve Çınar, 2010: 136).

Hizmet sektörü içerisinde bulunan turizm, yarattığı istihdam, döviz geliri ve cari açığın düşürülmesinde oynadığı kilit rol açısından hem ülkemizde hem de dünyada çok önemlidir. Türkiye’de turizm sektörünün GSYİH ve ödemeler dengesi içerisindeki payı ise her geçen gün artmaktadır (Furmolly ve Kırkulak Uludağ, 2018: 12).

Tablo 1: Türkiye’nin Turizm Geliri (2003-2018)

Yıl	Gelen Ziyaretçi Sayısı	Çıkan Ziyaretçi Sayısı	Turizm Geliri (Bin \$)	Ortalama Harcama (\$)	Turizm Gelirinin GSYİH İçindeki Payı (%)
2003	16.463.623	16.302.053	13.854,866	850	4,4
2004	20.753.734	20.262.640	17.076,607	843	4,2
2005	25.045.142	24.124.501	20.322,111	842	4,1
2006	23.924.023	23.148.669	18.593,951	803	3,4
2007	27.239.630	27.214.988	20.942,500	770	3,1
2008	31.137.774	30.979.979	25.415,067	820	3,3
2009	31.759.816	32.006.149	25.064,482	783	3,9
2010	32.997.308	33.027.943	24.930,997	755	3,2
2011	36.769.039	36.151.328	28.115,692	778	3,4
2012	37.715.225	36.463.921	29.007,003	795	3,3
2013	39.860.771	39.226.226	32.308,991	824	3,4
2014	41.627.246	41.415.070	34.305,903	828	3,7
2015	41.114.069	41.617.530	31.464,777	756	3,7
2016	30.906.680	31.365.330	22.107,440	705	2,6
2017	37.969.824	38.620.346	26.283,656	681	3,1
2018	46.112.592	45.628.673	29.512,926	647	-

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (kulturturizm.gov.tr)

Not: Turizm Geliri "Çıkış Yapan Yabancı Ziyaretçiler Anketi" sonucu elde edilen gelirdir.

Tablo 1, Türkiye'nin turizm gelirlerini ve turizm gelirlerinin GSYİH içindeki payını göstermektedir. Ele alınan dönemde, Türkiye'ye gelen ziyaretçi sayısındaki artış dikkat çekici boyutlarda olmakla birlikte, turizm gelirlerinde aynı hızda bir artış sağlanamamıştır. Bunun sebebi olarak, gelen turistlerin yaptığı harcamanın azalması gösterilebilir. Turizm gelirlerindeki artış oranının, GSYİH artış oranının altında kalmasından dolayı, turizm gelirlerinin GSYİH'dan aldığı pay da yıllar itibarıyla düşüş göstermiştir.

Ülkelerin ödemeler bilançosunun en önemli alt hesabından biri cari işlemler dengesi hesabıdır. Cari işlemler hesabı, bir ülkenin ihracat, ithalat, uluslararası hizmetlerden doğan gelir ve giderler, faktör gelir ve giderleri ile sermaye transferi niteliği taşıyanların dışında kalan transfer ödemelerini kapsamaktadır. Ülkelerin istikrarlı bir büyüme yakalaması ve devam ettirmesi için cari işlemler hesabının dengede olması gerekir. Bir ülkenin cari işlemlerinden elde edilen gelirler, cari işlemlere yapılan giderlerden daha küçükse cari açık oluşmaktadır. Aksi durumda ise cari fazla oluşmaktadır.

Genellikle dış ticaret kaleminin negatif yönlü etkisiyle cari açık veren ülkeler bu açığı kapatmada hizmetler dengesinden ve hizmetler dengesi içinde de fazla veren dış turizm dengesinden yararlanmaktadır. Uluslararası turizm cari işlemler dengesinin alt kalemlerinden olan uluslararası hizmetler hesabında bulunmaktadır. Bu yüzden turizm ekonomisi açısından ödemeler dengesindeki en önemli kalemler uluslararası hizmetlerdir. Yani turizm, ödemeler dengesi üzerinde önemli etkileri bulunan görünmeyen bir dışsattır (Bozgeyik ve Eban, 2017: 967).

3.Literatür Taraması

Alagöz ve Erdoğan (2008) tarafından yapılan çalışmada Türkiye'de turizm gelirlerindeki değişim ve cari işlemler dengesi üzerindeki etkisini trend analizini kullanarak incelemişlerdir. Çalışmanın sonucuna göre 1985-2005 dönemi için turizm gelirlerinin ödemeler dengesi açısından önemli bir faktör olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Aslantürk ve Atan (2012), büyüme, döviz ve turizm gelirleri arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında 1987-2009 dönemine ait veriler ile eş bütünleşme ve Granger nedensellik testlerini yapmışlardır. Çalışmanın sonucunda turizm gelirinden ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Alp ve Genç (2015) tarafından yapılan çalışmada 2003:01-2013:09 dönemi için Türkiye'de Turizm ve cari işlemler dengesini arasındaki ilişkiyi TAR-VEC metodu yöntemiyle incelemişlerdir. Turizm gelirleri ve hizmetler dengesi arasında uzun vadede pozitif bir ilişki ve bu oranın 0,47 olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca çalışmada hizmetler endüstrisindeki mevcut dengenin cari işlemler dengesini olan etkisinin uzun dönemde pozitif ve 0.40 olduğunu bulmuşlardır.

Bahar ve Bozkurt (2010), turizm gelirleri ile ekonomik büyüme değişkenlerini kullanarak Türkiye'nin de içerisinde bulunduğu gelişmekte olan 21 ülke için 1998–2005 dönemini kapsayan verilerle dinamik panel veri analizi yapmışlardır. Çalışmanın sonucunda gelişmekte olan ülkeler açısından turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Balaguer ve Cantavella (2002), İspanya'nın uzun vadeli ekonomik kalkınmasında turizmin rolünü Johansen eş bütünleşme testi ile incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda son otuz yıldır İspanya'daki ekonomik büyümenin uluslararası turizmin genişlemesine karşı duyarlı olduğunu bulmuşlardır.

Bektaş ve Çetintaş (2008), Türkiye için 1964-2006 dönemi verilerini kullanarak turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ARDL yöntemi ile incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda turizmin uzun dönemde ekonomik büyümenin bir belirleyicisi olduğu, kısa dönemde değişkenler arasında bir ilişkinin olmadığı bulunmuştur. Turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Bozgeyik ve Eban (2017), Türkiye için 2000-2015 dönemi üçer aylık verileriyle turizm gelirlerinin cari işlemler dengesine etkisini incelemişlerdir. Toda Yamamoto (1995) ve Hacher J-Hatemi (2006) testlerini kullandıkları araştırmalarının sonucunda cari işlemler dengesi ve turizm gelirleri arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Cihangir vd. (2014), 1984-2013 yılları verileri ile Türkiye'nin net turizm gelirlerinin, ödemeler dengesi ve cari işlemler açığı üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemek için

VAR analiz yöntemi ve Granger nedensellik testleri yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda turizm gelirlerinin cari işlemler açığı üzerinde olumlu etkileri olduğu bulunmuştur.

Çelik Uğuz (2014), hata düzeltme modeli, Johansen eş bütünleşme testi ve Granger nedensellik yöntemi ile 1984-2010 dönemi aylık verilerini kullanarak Türkiye’de turizm gelirleri ile dış ticaret açığı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmanın sonucunda turizm gelirleri ile dış ticaret açığı arasında pozitif bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Dristakis vd. (2004), Yunanistan’ın uzun dönem ekonomik büyümesi üzerinde GSYİH, efektif döviz kuru ve uluslararası turizm gelirleri değişkenlerinin etkisini VAR ve ECM modelleri ile ampirik olarak incelemiştir. Çalışmanın sonucunda uluslararası turizm gelirleri ile ekonomik büyüme, döviz kuru ile ekonomik büyüme arasında nedensel bir ilişki olduğu görülmüştür.

Elias ve Proença (2008), çalışmalarında genelleştirilmiş moment metodu yöntemi ile turizmin bölgesel kalkınmaya etkisini Portekiz için incelemişler ve çalışmanın sonucunda bölgesel kalkınma için turizmin gerekli olduğunu bulmuşlardır.

Fayissa vd. (2007), 1995-2004 yılları arasında 42 Afrika ülkesinin verilerini kullanarak yaptıkları çalışmalarında turizmin ekonomik büyümeye ve kalkınmaya potansiyel katkısını araştırmışlardır. Çalışmanın sonucunda, turizm endüstrisinden gelen gelirlerin hem mevcut GSYİH seviyesine hem de Sahraaltı Afrika ülkelerinin ekonomik büyümelerine önemli ölçüde katkıda bulunduğunu tespit edilmiştir.

Göçer (2011), Türkiye’nin 1992–2010 dönemi verileri ile ödemeler bilançosu dengesinin sürdürülebilirliğini, sınır testi yaklaşımı kullanılarak araştırmıştır. Çalışmanın sonucunda ödemeler dengesi gelir ve giderlerinin eş bütünleşik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Greenidge vd. (2011), 1960-2006 yılları verileri ile Barbados’taki cari açığın sürdürülebilirliğini birim kök ve eş bütünleşme testleri kullanarak araştırmışlardır. Çalışmanın sonucunda Barbados’un cari hesabının sürdürülebilir olduğunu ve turizmin cari işlemler açığının azalmasında önemli bir faktör olduğunu bulmuşlardır.

Hepektan ve Çınar (2010), net turizm geliri ve yabancı turist sayısı değişkenlerinin ekonomik büyüme ve dış ödemeler bilançosu değişkenleri üzerindeki etkilerini nedensellik analizini kullanarak araştırmışlardır. Türkiye için 1980-2008 dönemi verilerinin ele alındığı çalışma sonucunda yabancı turist sayısının ve turizm gelirlerinin dış ticaret dengesini etkilediğini tespit etmişlerdir.

Kara vd. (2012), turizm gelirleri ile reel döviz kuru, reel üretim endeksi ve cari işlemler açığı değişkenleri arasındaki ilişkiyi 1992-2011 dönemi için incelemişlerdir. VAR ve Granger nedensellik analizlerini kullandıkları çalışmalarının sonucunda, turizm gelirleri ile cari işlemler dengesi arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi bulmuşlardır.

Khalil vd. (2007), Pakistan için 1960-2005 yılları arasındaki turizm ve ekonomik büyüme verilerini kullandıkları çalışmalarında, değişkenler arasındaki uzun vadeli ilişkinin varlığını bulmak için eş bütünleşme testi yapmışlardır. Çalışmanın sonucunda turizm gelirleri ve GSYİH arasında eş bütünleşme olduğunu, turizm gelirleri ve GSYİH arasında çift yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır.

Kızılgül ve Erbaykal (2008), Toda-Yamamoto yaklaşımı ile Türkiye’deki turizm gelirleri ve iktisadi büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini incelemişlerdir. 1992–2006 yıllarına ait çeyrek dönemlik verileri kapsayan çalışma sonucunda, iktisadi büyümeden turizm gelirlerine tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Turan Koyuncu (2015), tarafından yapılan çalışmada, 1980-2014 dönemine ait veriler kullanılarak Türkiye’de turizm gelirlerinin çeşitli makro ekonomik değişkenlerle ilişkisi incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda turizm gelirlerinden cari işlemler açığına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Kulendran ve Wilson (2000), uluslararası ticaret ve uluslararası turizm arasında uzun vadeli bir ilişki olup olmadığını araştırmışlardır. Avustralya ve dört önemli seyahat-ticaret ortağını inceledikleri çalışmalarında (ABD, Japonya, Yeni Zelanda ve İngiltere) eş bütünleşme ve Granger nedensellik analizini kullanmışlardır. Çalışmalarının sonucunda ticaret ile turizm arasında çift yönlü bir ilişkinin varlığını tespit etmişlerdir. Lanquar (2011), çalışmasında turizmdeki büyümenin hizmetler dengesindeki payının Türkiye, Mısır, Ürdün, Fas ve Tunus dahil 11 Akdeniz ülkesinde giderek arttığını tespit etmiştir.

Lorde vd. (2013), Barbados ekonomisi için yaptıkları çalışmalarında 1990-2006 dönemi çeyrek verilerini kullanarak eş bütünleşme ve VECM testlerini yapmışlardır. Barbados ekonomisinde turizm gelirlerinin cari işlemler açığı üzerinde etkisinin bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Malik vd. (2010), Pakistan ekonomisi üzerine yaptıkları çalışmada 1972-2007 yılları arasındaki verileri baz alarak Johansen eş bütünleşme ve Granger nedensellik testlerini kullanmışlardır. Çalışmanın sonucunda Pakistan ekonomisinde turizm ve cari işlemler açığı değişkenlerinin eş bütünleşik olduğu ve turizmden cari işlemler açığına doğru tek yönlü nedensellik olduğu ortaya çıkmıştır.

Eugenio-Martin vd. (2004), Latin Amerika ülkelerinde turizm ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1985-1998 arasındaki yıllar için dinamik panel veri yaklaşımı ile incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda turizmin orta ve düşük gelir grubundaki ülkelerin büyümesi için gerekli olduğunu ancak gelişmiş ülkelerin ekonomik büyümesi için gerekli olmadığını bulmuşlardır.

Oh (2005), Kore ekonomisi için turizm büyümesi ve ekonomik genişleme arasındaki ilişkiyi iki aşamalı Engle-Granger yaklaşımı ve iki değişkenli Vektör Autoregression (VAR) modeli kullanarak araştırmıştır. Çalışmasının sonucunda ekonomik büyüme ile turizm arasında uzun dönem denge ilişkisi bulunamamıştır.

Samimi vd. (2011), 1995-2009 dönemi verileri ile P-VAR yaklaşımını kullanarak gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme ve turizmin gelişimi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda iki taraflı bir nedensellik ve ekonomik büyüme ile turizmin gelişimi arasında pozitif uzun vadeli bir ilişki olduğu bulunmuştur.

Şen ve Şit (2015), Türkiye'ye ait 2000-2012 yılları arasındaki aylık dönem verilerini kullanarak yaptıkları çalışmalarında reel döviz kurunun turizm gelirleri üzerindeki etkisini Toda-Yamamoto ve Bootstrap tabanlı Toda-Yamamoto testleriyle incelemişlerdir. Çalışmanın sonucuna göre reel döviz kurunun turizm gelirlerini hem de turizm gelirlerinin reel döviz kurunu etkilediğini tespit etmişlerdir.

Şit (2016) tarafından yapılan çalışmada 1980-2015 dönemi için Türkiye'de net turizm gelirlerinin cari işlemler açığını azaltmadaki etkisini analiz etmiştir. Çalışmada yıllık veriler kullanılarak eşbütünleşme, VECM ve nedensellik testleri uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre net turizm gelirlerinden cari işlemler açığına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Ayrıca net turizm gelirlerinin cari işlemler açığının azaltılmasında etkili olduğu sonucunu tespit etmiştir.

Walterskirchen (1998), Avusturya'nın cari işlemler açığının nedenlerini araştırdığı çalışmasının sonucuna göre, turizm gelirlerinin cari işlemler açığını azaltan önemli bir ödemeler bilançosu kalemi olduğu tespit edilmiştir.

4. Veri Seti ve Yöntem

4.1. Veri Seti

Çalışmanın bu bölümünde, turizm gelirlerinin Türkiye ekonomisinin cari işlemler hesabı üzerindeki etkileri ampirik çalışma yardımıyla değerlendirilecektir. Çalışmaya esas oluşturacak veriler 2003-2018 dönemine ait turizm geliri ve cari işlemler hesabı verileridir. Kullanılan veriler Türkiye İstatistik Kurumu'ndan ve Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'ndan alınmıştır. Turizm gelirleri ve cari işlemler hesabı değişkenlerinin ölçü birimi dolardır. Söz konusu değişkenler, çeyrek dönemlik veri seti kullanılarak ve bir önceki dönemlerine göre yüzde değişimleri alınarak analize dâhil edilmiştir.

4.2. Yöntem

Rassal veya stokastik bir yapıya sahip zaman serilerinde, bir değişkenin zaman içerisinde varyansının, kovaryansının ve ortalamasının sabit olması durağanlık olarak ifade edilmektedir. Diğer bir ifade ile durağanlık, serinin değerlerinin, belirli bir değere doğru yaklaşması ya da beklenen değeri etrafında dalgalanmasıdır (Bozkurt, 2007:27).

$$E(Y_t) = \mu \rightarrow \text{ortalama}$$

$$\text{Var}(Y_t) = E(Y_t - \mu)^2 = \sigma^2 \rightarrow \text{varyans}$$

$$\gamma_k = E[(Y_t - \mu) - (Y_{t-k} - \mu)] \rightarrow \text{kovaryans}$$

Durağanlık koşulunun sağlanmadığı seriler ile tahmin edilen modellerde sahte regresyon sorunuyla karşılaşılması sebebiyle bulunan sonuçlar gerçek ilişkiyi yansıtmayabilir (Gujarati, 2003: 273). Sahte regresyon olgusunda değişkenler arasında aslında hiç bir ilişki olmamasına rağmen, aralarında ilişki olduğu sonucuna ulaşılabilir. Bu nedenle, durağanlığı test etmek için çalışmada kullanılacak ilk test, Dickey ve Fuller (1979) tarafından geliştirilen Augmented Dickey-Fuller (1981) birim kök (unit-root) testidir.

Hipotezler;

$H_0: \rho = 1$ (Seri durağan değildir ve birim kök içerir)

$H_1: \rho < 1$ (Seri durağandır ve birim kök içermez) şeklindedir.

Kullanılan modeller ise;

$$\Delta Y_t = \alpha_1 Y_{t-1} + \sum_{i=1}^{\rho} \beta_i \Delta Y_{t-i} + e_t \quad (1)$$

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 Y_{t-1} + \sum_{i=1}^{\rho} \beta_i \Delta Y_{t-i} + e_t \quad (2)$$

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 Y_{t-1} + \alpha_2 T + \sum_{i=1}^{\rho} \beta_i \Delta Y_{t-i} + e_t \quad (3)$$

şeklindedir.

Y değişkeni durağanlığı test edilecek değişkeni, e_t hata terimini, α ve β katsayıları, t zamanı, ρ gecikme uzunluğunu, T trendi, Δ 1. fark işlemini ifade etmektedir.

Çalışmada kullanılacak bir diğer birim kök testi, Phillips ve Perron(PP) (1988) tarafından geliştirilmiştir. Augmented Dickey-Fuller (1981) birim kök testinde, otokorelasyon problemini ortadan kaldırmak için bağımlı değişkenin gecikme uzunlukları modele dahil edilmektedir. Phillips ve Perron (1988)'un geliştirdiği birim kök testinde t testine non-parametrik bir düzeltme yapılmaktadır. Newey ve West (1987) otokorelasyon dirençli kovaryans matrisi tahmincisini kullanarak, hata teriminde gözlenmesi muhtemel değişen varyans ve otokorelasyon sorunlarından arındırmaktadır.

Granger (1969) zaman serileri arasındaki nedenselliğin varlığını saptayan ve yönünü belirlemeyi sağlayan bir nedensellik kavramı ortaya atmıştır. Granger nedensellik kavramına göre, bir y değişkenine ilişkin yapılacak öngörü için, x değişkenine ait bilgilerin modele dahil edilmesi, y değişkeninin tahminine katkı sağlıyorsa, x değişkenini y değişkeninin nedeni olarak ifade edilmektedir. Yani seçilen değişkenlerin birbirlerinin nedeni olup olmadığı hipotezi kurulmuş ve test edilmiştir. (Köksal, 2016: 82).

Çalışmada nedensellik analizini gerçekleştirmeden önce VAR modeli oluşturulmuş ve otokorelasyon problemi yaşamamak için ilgili Akaike (AIC) bilgi kriterine gecikme uzunlukları 2 olarak belirlenmiştir.

Çalışmada kullanılan iki değişkenli ve p gecikmeli standart VAR modeli;

$$Y_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^p \gamma_{1i} Y_{t-i} + \sum_{i=1}^p \gamma_{2i} X_{t-i} + e_{1t}$$

$$X_t = \beta_1 + \sum_{i=1}^p \lambda_{1i} Y_{t-i} + \sum_{i=1}^p \lambda_{2i} X_{t-i} + e_{2t}$$

şeklindedir.

İki değişkenli bir VAR sistemi için çift yönlü test edilecek iki yokluk hipotezinden bahsedilebilir. Yukarıdaki VAR modeli için incelenecek nedensellik analizi hipotezleri şu şekilde kurulmalıdır;

$H_0 : \forall \gamma_{2i} = 0$ X, Y'nin Granger nedeni değildir.

$H_1 : \forall \gamma_{2i} \neq 0$ X, Y'nin Granger nedenidir.

İkinci yokluk hipotezi ise aşağıdaki gibidir:

$H_0 : \forall \lambda_{1i} = 0$ Y, X'in Granger nedeni değildir.

$H_1 : \forall \lambda_{1i} \neq 0$ Y, X'in Granger nedenidir.

Yukarıdaki yokluk hipotezleri yuvalı-yuvasız (nested-non nested) F istatistiği ile sınanarak, seriler arasındaki nedensellik ilişkisi belirlenir.

4.3. Analiz Sonuçları

Yöntem bölümünde belirtildiği şekilde çalışmada kullanılan değişkenlere ait serilere ADF ve PP birim kök testi yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 2 ve 3'te özetlenmiştir. Değişkenlere ilişkin bilgi kriteri seçimi Tablo 4'de, nedensellik analizi sonuçları Tablo 6'da gösterilmiştir. Değişkenlere daha sonra etki-tepki ve varyans ayrıştırması uygulamaları yapılmış ve sonuçları özetlenmiştir.

Tablo 2: Turizm Geliri ve Cari İşlemler Hesabı Değişkenlerine Ait ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Turizm Geliri – Düzey	ADF İstatistiği	Olasılık
Turizm Geliri	-2.196219 [2]***	0.0281
Turizm Geliri (c)	-5.420457 [1]***	0.0000
Turizm Geliri (c, t)	-8.176538 [0]***	0.0000
Cari İşlemler Hesabı– Düzey	ADF İstatistiği	Olasılık
Cari İşlemler Hesabı	-3.739598 [3]***	0.0003
Cari İşlemler Hesabı (c)	-3.923616 [3]***	0.0034
Cari İşlemler Hesabı (c, t)	-4.431399 [3]***	0.0041
*((c) ve (c, t) tahmin regresyonlarının sırasıyla sabit, sabit ve trend içerdiğini gösterir.)		
**(Köşeli parantez içindeki değerler Akaike bilgi kriterine göre seçilen gecikme uzunluklarını gösterir.)		
*** (Kritik Değerler %1 anlamlılık düzeyinde sabitsiz ve trendsiz modelde -2.604746, sabitli ve trendsiz modelde -3.546099, sabitli ve trendli modelde -4.121303'dir.)		

Augmented Dickey Fuller (1981) birim kök testi sonuçlarına göre değişkenler, düzeyde yalın, sabit terim içeren ve hem sabit ve hem de trend içeren model tahminlerinden elde edilen test istatistiği değerlerine göre durağandır.

Tablo 3: Turizm Geliri ve Cari İşlemler Hesabı Değişkenlerine Ait PP Birim Kök Testi Sonuçları

Turizm Geliri – Düzey	PP İstatistiği	Olasılık
Turizm Geliri	-2.626585 [3]**	0.0094
Turizm Geliri (c)	-5.984093 [4]**	0.0000
Turizm Geliri (c, t)	-8.189244 [3]**	0.0000
Cari İşlemler Hesabı– Düzey	PP İstatistiği	Olasılık
Cari İşlemler Hesabı	-7.874214 [0]**	0.0000
Cari İşlemler Hesabı (c)	-7.959014 [1]**	0.0000
Cari İşlemler Hesabı (c, t)	-8.211901 [4]**	0.0000
*((c) ve (c, t) tahmin regresyonlarının sırasıyla sabit, sabit ve trend içerdiğinin gösterir.)		
**(Kritik Değerler %1 anlamlılık düzeyinde sabitsiz ve trendsiz modelde -2.602185, sabitli ve trendsiz modelde -3.538362, sabitli ve trendli modelde -4.110440'dir.)		

Phillips ve Perron (1988) birim kök testi sonuçlarına göre değişkenler, düzeyde yalın, sabit terim içeren ve hem sabit hem de trend içeren model tahminlerinden elde edilen test istatistiği değerlerine göre durağandır.

Tablo 4: Bilgi Kriteri Seçimi

Gecikme Uzunluğu	AIC	SC	HQ
0	19.77958	19.91800*	19.83383
1	19.71074	19.98757	19.81923
2	19.65523*	20.07049	19.81798*

*En düşük bilgi kriterini sağlayan gecikme uzunluğunu ifade etmektedir.
AIC: Akaike Bilgi Kriteri
SC: Schwarz Bilgi Kriteri
HQ: Hannan-Quinn Bilgi Kriteri

Tablo 5: VAR Modeli Tahmin Sonuçları

	DCA	DTG_SA
DCA(-1)	0.002349 (0.01115) [0.21065]	0.001120 (0.00122) [0.91551]
DCA(-2)	0.001796 (0.01116) [0.16094]	0.001055 (0.00122) [0.86162]
DTG_SA(-1)	-1.618931 (0.78556) [-2.06087]**	0.154953 (0.08617) [1.79817]*
DTG_SA(-2)	0.660708 (0.79255) [0.83365]	0.270251 (0.08694) [3.10850]***
C	32.86172 (23.9692) [1.37100]*	10.39303 (2.62933) [3.95273]***
R²	0.993211	0.277382
Düzeltilmiş R²	0.992593	0.211689

Standart hatalar ile ( ), t istatistikleri [ ] ile gösterilmiştir.

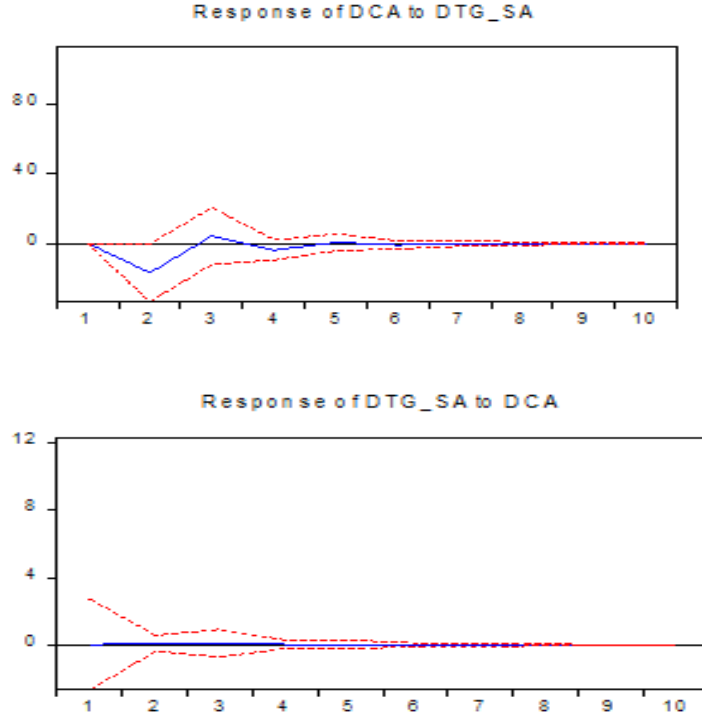
Tablo 5' de, 2 denklem için tahmin edilen katsayılar, standart hatalar ve t istatistikleri görülmektedir. ***%1, **%5 ve *%10 düzeyinde anlamlı olduklarını belirtmek için kullanılmıştır. Cari işlemler hesabına ait denklemde, bir dönem gecikmeli turizm gelirleri değişkeninin %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Turizm gelirlerine ait denklemde, bir dönem gecikmeli turizm gelirleri değişkeninin %10, iki dönem gecikmeli turizm gelirleri değişkeninin %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir.

Tablo 6: VAR Granger Nedensellik/Blok Dışsallık Wald Test Sonuçları

Bağımlı Değişken= Cari İşlemler Hesabı	χ^2	sd	Olasılık
Turizm Geliri	18.94034	2	0.0001
Bağımlı Değişken= Turizm Geliri			
Cari İşlemler Hesabı	47.26297	2	0.0000

Cari işlemler hesabının bağımlı değişken olarak kabul edildiği nedensellik testinin ilk sonuçlarına göre, turizm gelirleri değişkeninden cari işlemler dengesi değişkenine doğru nedensellik ilişkisi vardır. H_0 hipotezi reddedilmekte, alternatif hipotez kabul edilmektedir. Nedensellik testinin ikinci sonucuna göre cari işlemler dengesi değişkeninden turizm gelirleri değişkenine doğru nedensellik vardır. Çalışmanın sonucunda turizm gelirlerinden cari işlemler dengesine doğru çift yönlü bir nedensellik bulunmuştur.

Etki-tepki fonksiyonları değişkenlerden bir tanesinde meydana gelen bir standart hatalık şok karşısında diğer değişkenin tepkilerini göstermektedir. Şekil 1'deki kesikli çizgiler güven aralığını, düz çizgiler ise nokta tahminlerini ifade etmektedir.

Şekil 1: Cari İşlemler Hesabı ve Turizm Gelirleri Etki Tepki Grafikleri

Cari işlemler hesabındaki bir standart hatalık şok, turizm gelirleri üzerinde hemen etki göstermekte ve ilk dört dönem için inişli-çıkışlı bir seyir izlemektedir. Dördüncü dönemden sonra etki zayıflamakta ve sıfıra yakınsamaktadır.

Turizm gelirlerindeki bir standart hatalık şokun cari işlemler hesabı üzerindeki etkisi çok zayıf olmakla beraber sıfıra yakındır. Bu durum varyans ayrıştırması sonuçları ile de uyum içerisindedir.

Tablo 7: Varyans Ayrıştırması Cari İşlemler Hesabı

Periyot	Standart Hata	Cari İşlemler Hesabı	Turizm Gelirleri
1	94.94555	100.0000	0.000000
2	96.43124	96.94264	3.057364
3	96.52393	96.75655	3.243454
4	96.60218	96.60005	3.399949
5	96.60382	96.59678	3.403217
6	96.60871	96.58701	3.412987
7	96.60871	96.58701	3.412988
8	96.60907	96.58630	3.413703
9	96.60908	96.58628	3.413718
10	96.60911	96.58622	3.413779

Tablo 7, cari işlemler hesabındaki değişmelere ele alınan dönemler itibariyle değişkenlerin açıklayıcı etkilerini göstermektedir. 1. dönemde cari işlemler hesabı değişkeninin varyansının %100'ü değişkenin kendisi tarafından açıklanmaktadır. Cari işlemler hesabı ilk dönem kendi varyansının %100'ünü açıklarken

10.dönemde bu oran %96.61'e düşmüştür. Son dönemde cari işlemler hesabı değişkeninin varyansının %3.41'i turizm gelirleri tarafından açıklanmaktadır.

Tablo 8: Varyans Ayrıştırması Turizm Gelirleri

Periyot	Standart Hata	Cari İşlemler Hesabı	Turizm Gelirleri
1	10.41519	0.001808	99.99819
2	10.54009	0.013298	99.98670
3	10.97213	0.026274	99.97373
4	11.00870	0.028237	99.97176
5	11.05073	0.029525	99.97047
6	11.05754	0.029824	99.97018
7	11.06216	0.029975	99.97002
8	11.06323	0.030018	99.96998
9	11.06377	0.030037	99.96996
10	11.06393	0.030043	99.96996

Tablo 8, turizm gelirlerindeki değişmelere ele alınan dönemler itibariyle değişkenlerin açıklayıcı etkilerini göstermektedir. 1. dönemde turizm gelirleri değişkeninin varyansının %99.99'u değişkenin kendisi tarafından açıklanmaktadır. Turizm gelirleri ilk dönem kendi varyansının %99.99'unu açıklarken 10.dönemde bu oran %99.96'ya düşmüştür. Son dönemde turizm gelirleri değişkeninin varyansının %0,03'ü cari işlemler hesabı tarafından açıklanmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye ekonomisinin uzun yıllardır yaşadığı bir sorun olarak görülen cari işlemler açığı, esasen mal ticaretinde verilen açık kaynaklı olup, hizmet ticaretinin pozitif bakiye vermesi ile bir miktar da olsa azaltılabilmektedir. Türkiye dış ödemeler bilançosunun hizmet ticareti içerisinde en fazla gelir sağlayan kalemi turizm gelirleridir. Dolayısıyla cari işlemler hesabının alt kalemlerinden biri olarak dış turizm, diğer alt kalemlerden biri olan dış ticaret açığının finansmanında etkilidir. Örneğin 2017 yılı verilerine göre, dış turizm gelirleri, dış ticaret açığının %38'i gibi büyük bir oranına karşılık gelmekte, başka bir ifade ile turizmden elde edilen gelir, mal ticaretinden kaynaklı açığın finansmanına %38 oranında katkı sağlamaktadır. 2018 yılı geçici verilerine göre ise turizm geliri, dış ticaret açığının %60'ı kadardır. Bu sayılar, turizm sektörünün dış finansman ihtiyacına yaptığı büyük katkıyı göstermektedir. Bu düşünce ile hareket edilen çalışmada, 2003:1-2018:4 verileri kullanılarak turizm gelirleri ile cari işlemler hesabı arasındaki ilişki VAR Granger Nedensellik testi, Etki-Tepki Analizi ve Varyans Ayrıştırma Analizleri ile incelenmiştir. Çalışmada şu temel sonuçlara ulaşılmıştır: VAR Granger nedensellik analizine göre, turizm gelirleri ile cari işlemler hesabı arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuç, literatürdeki çalışmalarla karşılaştırıldığında Bozgeyik ve Eban (2017), Cihangir vd. (2014), Greenidge vd. (2011), Kara vd. (2012), Lorde vd. (2013), Malik vd. (2010) ve Şit (2016) çalışmalarındaki sonuçlarla benzerlik göstermektedir. Ayrıca diğer çalışmalardan farklı olarak VAR modeli yardımıyla yapılan Etki-tepki analizinde, turizm gelirlerindeki bir şokun cari işlemler hesabı üzerinde oldukça zayıf etkiye sahip olduğu görülmüştür. Bu durum varyans ayrıştırması sonucu ile de uyum göstermektedir. Varyans ayrıştırmasına göre, cari işlemler hesabındaki değişimin sadece %3,41'lik kısmı turizm gelirleri tarafından açıklanırken, turizm gelirlerindeki değişimin ise sadece %0,03'ü cari işlemler hesabı ile açıklandığı tespit edilmiştir. Tüm bu sonuçlar neticesinde, turizm sektörünün sağladığı döviz gelirlerinin cari işlemler hesabı üzerinde beklenildiği kadar yüksek bir etkiye sebep olmadığı görülmüştür. Bu demektir ki; her ne kadar aralarında nedensellik ilişkisi olsa da, cari işlemler hesabı üzerinde turizm gelirlerinden daha fazla etkiye sahip değişkenler bulunmaktadır. Bu durum, başka bir çalışmaya konu edilebilir.

Turizm gelirlerinin cari işlemler hesabı üzerinde beklenen etkinin sağlanması, bu sektöre yönelik politikalar ile gerçekleştirilebilir. Türkiye coğrafi, tarihi ve kültürel özelliklerinden dolayı dört mevsim turizm sektörünü canlı tutabilecek bir ülkedir. Fakat turizm gelirlerinin çoğunluğunu yaz (ve genelde deniz) turizminden elde eden Türkiye'de, otelcilik sisteminin çok büyük oranda her şey dâhil konseptinde olması,

gelen turistlerin otelden dışarı çıkma ihtiyacı hissetmemesine, dolayısıyla yaptıkları ortalama harcamanın arttırılmamasına neden olmaktadır. Her şey dâhil konseptinin pek çok ülkede uygulanmıyor oluşu ve yabancı turistlerin çoğunlukla orta gelirli bireyler olduğunu gösteren TÜİK verileri dikkate alındığında, yüksek gelirli kesimlerin Türkiye'ye daha fazla rağbet etmesini sağlayabilecek, konaklama, yeme-içme vb. konularda daha yüksek kaliteli otel konseptlerinin de geliştirilmesi ve desteklenmesi gerekmektedir.

Deniz turizmi dışında, kış, kültür, sağlık, inanç, spor, kongre, yayla vb. pek çok alternatif turizm çeşitlerine sahip olan Türkiye'nin, bu alternatif alanlarda tanıtım stratejileri geliştirmesi de çok büyük önem taşımaktadır. Ülkenin yurt dışı imajını değiştirecek söylemlerin, reklamların ve kampanyaların varlığı, gelen turist profilinin, gelir seviyesinin, gelme amaçlarının ve dolayısıyla yapılan harcamaların artmasıyla elde edilecek turizm gelirleri, Türkiye gibi dış finansmana oldukça ihtiyaç duyan bir ülke için cari işlemler hesabına ve dolayısıyla ödemeler dengesine büyük katkı yapacaktır.

Kaynakça

- Alagöz, M. ve Erdoğan, S. (2008). "İbracat ile Turizm Gelirlerindeki Değişimin Cari İşlemler Dengesi Üzerine Etkisi", KMU İİBF Dergisi, sayı: 14, s. 214-227.
- Alp, E.A. ve Genç, G.E. (2015). "The Relation Between Current Account Deficit and Tourism: The Case of Turkey", International Journal of Economics and Financial Issues, sayı: 2, s. 448-453.
- Aslantürk, Y. ve Atan, S. (2012). "Dynamic Relation Between Economic Growth, Foreign Exchange and Tourism Incomes: An Econometric Perspective on Turkey", Journal of Business, Economics & Finance, sayı: 1, s. 30-37.
- Bahar, O. ve Bozkurt, K. (2010). "Gelişmekte Olan Ülkelerde Turizm-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Dinamik Panel Veri Analizi", Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, sayı: 2, s. 255-265.
- Balaguer, J. ve Cantavella-Jorda, M. (2002). "Tourism as A Long-Run Economic Growth Factor: The Spanish Case", Applied Economics, sayı: 7, s. 877-884.
- Bektaş, Ç. ve Çetintaş, H. (2010). "Türkiye'de Turizm ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Kısa ve Uzun Dönemli İlişkiler", Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, sayı: 1, s. 37-44.
- Beyaz, Z. ve Karabacak, G. (2018). "Türkiye'de Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Dengesi Üzerindeki Etkisi", International European Journal of Managerial Research Dergisi, 2 (2): 56-75
- Bozgeyik, Y. ve Eban, F. (2017). "Türkiye'de Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Dengesi Üzerindeki Etkisi: 2000-2015 Dönemine İlişkin Ampirik Çalışma", The Journal of Social Science, sayı: 11, s. 966-978.
- Bozkurt, Hilal. Zaman Serileri Analizi, Ankara, Ekin Kitabevi, 2007.
- Cihangir, M., Erkan, B. ve Harbalıoğlu, M. (2014). "The Effect on Current Account of Net Tourism Revenues in Turkey", European Scientific Journal, sayı: 13, s. 47-65.
- Çelik Uğuz, S. (2014). "Türkiye'de Cari İşlemler Dengesi ve Turizmin Önemi", KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, sayı: 26, s. 18-22.
- Dickey, D.A. ve W.A. Fuller (1979). "Distribution of The Estimators for Autoregressive Time Series with A Unit Root", Journal of The American Statistical Association, sayı: 74, s. 427-431.
- Dickey, D.A. ve W.A. Fuller (1981). "Distribution of The Estimators for Autoregressive Time Series with A Unit Root", Econometrica, sayı: 49, s. 1057-72.
- Dilber, İ. (2007). "Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkisinin Girdi-Çıktı Tablosu Yardımıyla Değerlendirilmesi", Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi, sayı: 2, s. 205-220.
- Dritsakis, N. (2004). "Tourism as A Long-Run Economic Growth Factor: An Empirical Investigation for Greece Using Causality Analysis", Tourism Economics, sayı: 3, s. 305-316.
- Elias, S., Proença, S. (2008). "Tourism as An Alternative Source of Regional Growth in Portugal: A Panel Data Analysis", Portuguese Economic Journal, sayı: 1, s. 43-61.
- Eugenio-Martin, J.L., Morales, N.M., Scarpa, R. (2004). Tourism and Economic Growth in Latin American Countries: a Panel Data Approach, 26, *Social Science Research Network*, Electronic Paper Collection: [Online] Available at: <http://www.papers.ssrn.com/abstract_id=XXXXXX> The Fondazione

Eni Enrico Mattei Notedi Lavoro Series Index: <http://www.feem.it/Feem/Pub/Publications/WPapers/default.htm>, [Erişim tarihi: 26.05.2019].

Fayissa, B. (2008). “*The Impact of Tourism on The Economic Growth and Development of Africa*”, Tourism Economics, sayı: 4, s. 807-818.

Furmolly, A.W. ve Kırkulak Uludağ, B. (2018). “*Turizmin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkisi (1963-2015)*”, Disiplinlerarası Akademik Turizm Dergisi, sayı: 1, s. 11-22.

Göçer, İ. (2011). “*Türkiye Ödemeler Bilançosu Dengesinin Sürdürülebilirliği: Sınır Testi Yaklaşımı*”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı: 29, s. 1-12.

Granger, C.W.J. (1969). “*Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods*”, Econometrica, sayı: 3, s. 424-438.

Greenidge, K., Holder, C. ve Moore, A. (2011). “*Current Account Deficit Sustainability: The Case of Barbados*”, Applied Economics, sayı: 8, s. 973-984.

Gujarati, Damodar. Basic Econometrics, America, McGrawHill, 2003.

Hepektan, E., Çınar, S. (2010). “*Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri*”, Celal Bayar Üniversitesi S.B.E. Dergisi, sayı: 2, s. 135-154.

Kanca, C.O. (2015). “*Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Örneği (1980-2013)*”, Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi, sayı: 8, s. 1-14.

Kara, O., Çömlekçi, İ., Kaya, V. (2012). “*Turizm Gelirlerinin Çeşitli Makro Ekonomik Göstergeler ile İlişkisi: Türkiye Örneği (1992-2011)*”, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, sayı: 1, s. 75-100.

Karlık, Rıdvan. Uluslararası Ekonomi, İstanbul, Beta Basım ve Yayım Dağıtım, 2009.

Khalil, S., Kakar, M., Waliullah, K. (2007). “*Role of Tourism in Economic Growth: Empirical Evidence from Pakistan Economy*”, The Pakistan Development Review, sayı: 4, s. 985-995.

Kızılgöl, Ö. ve Erbaykal, E. (2008). “*Türkiye’de Turizm Gelirleri ile Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bir Nedensellik Analizi*”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, sayı: 2, s. 351-60.

Köksal, M. (2016). “*Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği*”. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.

Kulendran, N. ve Wilson, K. (2000). “*Is There a Relationship Between International Trade and International Travel?*”, Applied Economics, sayı: 8, s. 1001-1009.

Lanquar, R. (2011). “*Tourism in the MED 11 Countries*”, The Center for Social and Economic Research Network Reports, s. 98.

Lorde, T., Lowe, S., ve Francis, B. (2010). “*Do Tourism Receipts Contribute to The Sustainability of Current Account Deficits on Barbados*”, Central Bank of Barbados, Research Department, s. 1-34.

Malik, S., Chaudhry, I. S., Sheikh, M. R., ve Farooqi, F. S. (2010). “*Tourism, Economic Growth and Current Account Deficit in Pakistan: Evidence from Co-Integration and Causal Analysis*”, European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences, sayı: 22, s. 21-31.

Newey, K.W. ve West, K.D. (1987). “*A Simple, Positive Semi-Definite, Heteroskedasticity and Autocorrelation Consistent Covariance Matrix*”, Econometrica, sayı: 3, s. 703-708.

Oh, C. (2005). *The Contribution of Tourism Development to Economic Growth in the Korean-Economy*, Tourism Management, sayı: 1, s. 39-44.

Özcan, C.C. ve Yorgancılar, F. (2016). “*Uluslararası Ticaret ve Turizm Arasında Bir İlişki Var mı?* ”, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, sayı: 1, s. 37-48.

Phillips, P.C.B., ve Perron, P. (1988). “*Testing for A Unit Root in Time Series Regression*”, Biometrika, sayı: 2, s. 336-346.

Samimi, A.J., Sadeghi, S., ve Sadeghi, S. (2011). “*Tourism and Economic Growth in Developing Countries: P-VAR Approach*”, Middle-East Journal of Scientific Research, sayı: 1, s. 28-32.

Şen, A. ve Şit, M. (2015). “*Reel Döviz Kurunun Türkiye'nin Turizm Gelirleri Üzerindeki Etkisinin Ampirik Analizi*”, Journal of Yasar University, sayı: 40, s. 6752-6762.

Şit, M. (2016). “*Türkiye Ekonomisinde Net Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Açığını Azaltmadaki Etkisinin Analizi:1980-2015 Dönemi*”, Ömer Halisdemir Üniversitesi İİBF Dergisi, sayı: 4, s. 57-67.

Turan Koyuncu, F.(2015). “*Turizm Gelirinin Türkiye'nin Makroekonomik Performansına Katkısı: Ekonometrik Bir Çözümleme*”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8 (38): 959-968.

Walterskirchen, E. (1998). “*Reasons for Austria's Current Account Deficit*”, Austrian Economic Quarterly, sayı: 1, s.19-24.

<<https://www.tcmb.gov.tr>> [Erişim tarihi:05.03.2019].

<<https://www.tuik.gov.tr>> [Erişim tarihi:05.03.2019].

<<https://www.kulturturizm.gov.tr>> [Erişim tarihi:28.03.2019].